

ОБРАЗОТВОРЧА САТИРА 1905 РОКУ

Спроби карикатурувати побут належать глибокій давнині, їх подибуємо ще на тім ступні людської культури, коли вона робила перші кроки на полі образотворчого мистецтва. Примітивна карикатура znana на Україні й Росії також з давна. Пізніша її форма (XVII століття) особливо розвинулась і вживалася в Росії (лубок) і вона вже набирала часом політичного характеру, як сюжетом так сатиричною трактовкою його. Та лубок не був самобутньою російською формою графічної сатири, він наслідував безоглядно західні зразки, на початку німецькі й голандські, а від XIX століття французькі.

На початку XIX століття у Франції народився новий вид сатиричної графіки, народилася політична образотворча сатира в її істиннім розумінні. Покликала до життя її політична хуртовина тодішня, а розвинулась вона й стала значним життєвим чинником через винахід саме тоді способу літографського друку. Літографія полегшувала роботу над сатиричним малюнком художникові, бо він після її винаходу робив малюнок на літографським камні, а не на дереві й міді як раніш і прискорювала та поліпшувала репродукцію. Від цього часу й почалася спершу в Франції, а далі й по інших країнах сатирична преса. На тоді припадає й народження, власне, політичної сатири в Росії.

Часи Олександра I багаті на політичні події дали, основоположниками політичної сатири в Росії, Венеціанову й Терещенкову багатий сюжетний матеріал, а талановитість обох сатириків-графіків унеможливила дальше безоглядне наслідування чужоземних зразків, що на нього хворіла попередня форма сатиричної графіки для широких народніх мас—лубок.

Пізніший вплив французьких класиків політичної й громадської сатири О. Дом'є й Гаварні на російських художників-карикатуристів, не можна закидати останнім, бо молода ще тоді російська сатира натурально, що мусила захопитись майстерністю обох всесвітніх велетнів карикатури й сатиричної графіки. В кожнім разі захоплення Дом'є й Гаварні й наслідування їх принесло для розвитку форми й техніки сатиричного малюнку та карикатури так багато, що не доводиться жалкувати за тимчасову втрату ним політичності. Роботи відомих художників, ілюстраторів творів Гоголя, Агіна й Боклевського, хоча й загубили політичний характер, та навряд чи це був вплив Дом'є (Дом'є пізніше перейшов до роботи над побутово-громадською сатирою), сатири в Росії судилось перейти до побутових сюжетів через інші причини.

Після Боклевського альбому карикатур на війну 1855 р. більше політичної сатири не було. Сатиричні журнали ниділи й перейшли на гуморески.

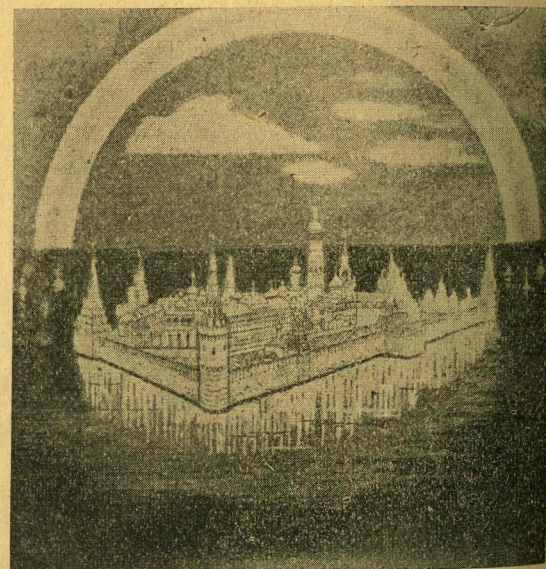
Ми наблизили до того моменту звідки

сатири. Щербів був предтечею російської художньої карикатури, що виявила себе так цікаво в деяких сатиричних журналах 1905—1906 років.

Коли простежити за розвитком побутово-громадської й політичної сатири, то одразу стають виразними не тільки ті причини, що викликають її до життя, а й її першорядна вага в людським житті й суспільних взаєминах.

Коли можна лишатись невірою, що до життєвої ролі того розгалуження образотворчого мистецтва, яке ми нині називаємо станковізмом (нехай ці рядки візьмуть на увагу вороги його), то сатирична графіка, а вона в сучасній формі народилася наполовину зі станково живописи, безперечно має виразну цю життєву доцільність. Вона перш за все є зброя в боротьбі ворожих людських клас і зброя, що завжди належить революційній руйнуючій класі. Тому ми й спостерігаємо розквіт художньої сатири за часів політично й суспільно чинних. В ті моменти історичні, коли провадилася політична боротьба, коли змінялась якась суспільна класа, аж до тієї міри, що волила собі політичного панування.

Сатира створена людьми виключно для боротьби і не визначає її тематику

Добужинський „Москва втихомирена“.
„Жупел“.

и сатиричної графіки. В кожнім разі захоплення Дом'є й Гаварні й наслідування їх принесло для розвитку форми й техніки сатиричного малюнку та карикатури так багато, що не доводиться жалкувати за тимчасову втрату ним політичності. Роботи відомих художників, ілюстраторів творів Гоголя, Агіна й Боклевського, хоча й загубили політичний характер, та навряд чи це був вплив Дом'є (Дом'є пізніше перейшов до роботи над побутово-громадською сатирою), сатири в Росії судилося перейти до побутових сюжетів через інші причини.

Після Боклевського альбому карикатур на війну 1855 р. більше політичної сатири не було. Сатиричні журнали ниділи й перейшли на гуморески.

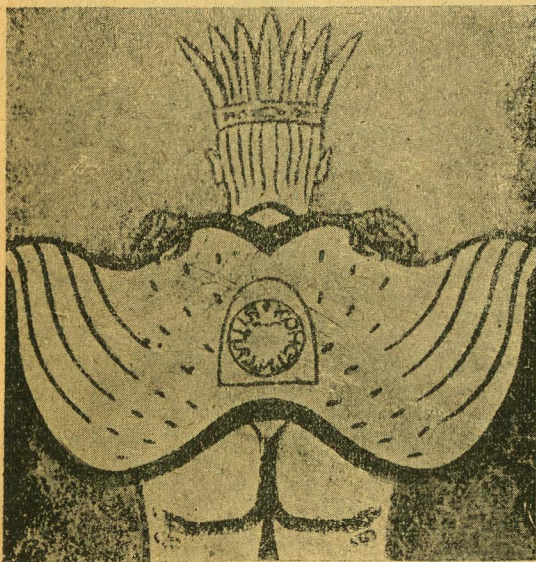
Ми надійшли до того моменту звідки, власне, мав-би початись наш допис. Та згадали ми все попереднє тому, щоб виразніше далось усвідомити розвиток політичної сатири — важливого мистецького розгалуження в житті, і частково пояснити слабкість української сатиричної графіки, що, власне, 1906 року тільки народилась на світ, супроти російської, що мала за собою столітній розвиток.

1874 року з'явився сатиричний журнал „Шут“. Він на короткий час відродив побутову сатиру через ілюстрації до казки „Конек горбунек“ Афанасьєва й глибокі талановиті шаржі славного Щербова, що за словами К. Сюнерберга, показував „далеко не смешное, а страшное в человеке“.

I. Білібін. „Sic transit“...

„Жупел“.

Гржебін. „Орел-оборотень, або політика зовнішня й внутрішня“. „Жупел“.

Щербова дослідники російської сатиричної графіки й уважають за батька оригінальної мистецької карикатури в Росії.

П. Дульський¹⁾ пише про нього це: Щербів своїми карикатурами безперечно підвищив цікавість до цього мистецтва. Можна з певністю сказати, що його зразкові, майстерні, живописно скомпоновані акварелі, правда позбавлені політичної тенденції, через свою новизну, мистецьку манеру й техніку, були першими ластівками сучасної російської художньої

¹⁾ П. Дульський. Графика сатирических журналов 1905 — 1906 годов.

„Жупел“. вона в сучасній формі народилася наполовину зі станкової живописи, безперечно має виразну цю життєву доцільність. Вона перш за все

вона є зброя, що завжди належить революційній руйнуючій класі. Тому ми й спостерігаємо розквіт художньої сатири за часів політично й суспільно чинних. В ті моменти історичні, коли провадилась політична боротьба, коли змінялась якась суспільна класа, аж до тієї міри, що воліла собі політичного панування.

Сатира створена людьми виключно для боротьби і це визначає її тематику й сюжетність та спосіб їх трактування. Сатира вже не показувати смішне, не насміхатись, а глузувати, показувати „страшне“ в людини, огидне й знищуючи його.

Загальна доступність і зрозумілість образотворчої сатири й непомірно сильніший вплив її художньої форми та майстерного виконання на психіку маси, ставлять цей вид сатири значно вище над її літературною формою та одночасно висувають їй певні формальні,

композиційні й технічні вимоги. Сатиричний малюнок перш за все має бути лаконічним і водночас зрозумілим, подавати сюжет так виразно й карикатурно-опукло, щоб він не потребував у пояснюванні словесним текстом, бо тоді він багато вирає на силі впливу через раптовість, через зосередженість дужих впливових чинників у гострій лаконічній формі.

Він має бути виконаний художньо, бо тільки тоді досягне своєї мети, — краса примушує й ворога визнавати себе. Він мусить бути гострий і дотепний, а це в певній мірі вимагає відповідної манери й техніки, — найбільше надається до цього художня графіка (ми навмисне згадали про гостроту на останку, бо знаємо, що нині саме цю властивість уважають багато на Україні за головну і досить часто нехтують іншими — грубість ніколи не стояла вище за красу, хоч краса й буває часом груба).

Конкретно до теми нарису, до політичної сатиричної графіки 1905 — 1906 років у Росії й на Україні.

1905 рік приніс широкі можливості для розвитку сатиричної графіки. Стиснута залізними обценьками цензури громадська думка з першим вітром політичної бурі вирвалось і на початку, маневруючи під пільним оком цензури, а далі вільно полилася на сторінках численних сатиричних журналів.

Оснівна мета — боротьба з реакцією, з її лютими розправами над революційними масами, та з огидними способами цієї боротьби визначила круг сюжетів для цієї графіки. Всі художні сатиричні малюнки за цей час скеровані до цієї мети — до знищення остогидлого царату. Об'єктами сатири для найкращих тодішніх майстрів були: цар з його приближниками, криваві розправи з революційним рухом, єврейські погроми, то-що.

Один сатиричний журнал цими словами характеризував тодішній стан у Російській монархії:

„С востока мир — зловещая чума,
На западе — холера и аресты,
На юге смерть, — кровавых „сотень“ тьма,
А с севера штыки и манифесты“.

М. Косін. (Яковлів). Слав'янський бог Перун.
„Шершень“.

тирою тоді й знаний художник Сіров і багато інших. Ці майстри високо піднесли сатиричну графіку 1905 року і її можна рівняти з роботами їх учителів із „Simplicissimus'a". Після їх вона в Росії вже не стояла так високо. Виразна, дотепна й сатирично-опукла та лаконічна трактовка сюжету в усіх тут поданих зразках і органічне поєднання її з майстерною формою й живописною чи графічною манерою високої техніки, робить сатиру зрозумілою й чинною навіть нині.

Хто не розуміє й не відчує сарказму в маленькому малюнку—заставці Білібіка „Sic transit... (так минає слава) на диво тонко виконаному? Не можна пізнати в зарізаному півневі на тарелі, що стоїть перед півнем Олександром III в мантилі й короні, Миколи II. Наголовна „Sic transit"... можна було-б і не давати—він і так написаний на обличчі „живого півня“, що другий раз в жадний спосіб не зможе вмерти.

Таку-ж моторошну картину маємо з галереї тодішньої художньої сатири, що дали майстри об'єднані навколо „Мира искусства“.

Учителями російських художників-сатириків були, на цей раз, німецькі художники, що видавали в Мюнхені всесвітньо відомий і до нині славний сатиричний журнал „Simplicissimus“, який 1894 року лютим бульдогом (емблема журналу) накинувся на німецьку політичну й суспільну правду з карикатур і графіки Heine, Bruno-Paul'e, Wilke, Thöny й Cullransson'a.

Російська сатирична графіка 1905—1906 років взяла від своїх учителів і характер сатири, гостру й нещадну вдачу бульдога й почасти форму та техніку її.

Художня виразність, лаконічність і гострота, та не аби-яка глибокодумність і дотепність карикатурної трактовки сюжету, уміння спостерігти найогидніші життєві факти й риси, найстрашніше в природі ворога, найкраще проступає в малюнках Білібіна, Анісфельда, Добужинського, Лансера, Кардовського, Чехоніна і в карикатурах Кустодієва та Гржебіна. Працював над сатиру

робить з малюнку сатиру-трагедію і трагедія ця в широкій бравурній усмішці „солдатиков“, адже вони так сміються на поминках своїх братів і сміються тому, що не знають, що роблять. Його-ж „Погром“ увесь у наголовкові „ради стараться ваше превосходительство“—в цім реально й страшно-жахливе в людині.

Тільки два верхівці, дві повалених фігури й „Лихие“ штрихи олівцем, а в далені тікають люди. Наголовок „Лихое дело“. І ці „лихие“ штрихи олівця дають сарказм,—вони говорять, що не тільки ці два козаки, а за ними ще й ще, за ними „доблестное воинство“, все воно брало участь в „лихом деле“, чи свідомо? принаймні все? (Пирогів, „Лихое дело“). Класична сатиричною трактовкою карикатура Гржебіна на Дурново. Тільки довідатись хто не знає що:

„Теперь у нас свобода право!“,
Другой восторжено сказал, —
А Витте посмотрел лукаво
И Дурново портфель послал“.

Карикатура Кустодієва на Горемикіна, що „Но щеки его так хорошо были сотворены и вмещали в себе столько растительной силы, что бакенбарды скоро вырастали вновь, еще даже лучше прежних“ (Гоголь „Мертвые души“) підкреслено нами ВХ).

Сюжети й сатирична трактовка їх художниками-сатириками 1905—1906 років майже всі жахливі, бо не можна лишень сміятись над тією

людиною, над тією суспільною верствою, над тим часом, що потоп у своє „страшне“, тут треба навіть не сарказму,—тут треба того страшного, що подав Анісфельд у своїй сатирі „1905“. Всі шахи 1905 року вся кровожадність царату втілена в цій символістичній трактовкою й живописній технікою сатири.

Вона в цих потворах в їх огидних поставах, вона промінить з їх хижих очей, вглядає їх пазурями

Гржебіна. Працівники над сатиру тоді й знаний художник Сіров і багато інших. Ці майстри високо піднесли сатиричну графіку 1905 року і її можна рівняти з роботами їх учителів із „Simplicissimus'a". Після їх вона в Росії вже не стояла так високо. Виразна, дотепна й сатирично-опукла та лаконічна трактовка сюжету в усіх тут поданих зразках і органічне поєднання її з майстерною формою й живописною чи графічною манерою високої техніки, робить сатиру зрозумілою й чинною навіть нині.

Хто не зрозуміє й не відчує сарказму в маленькому малюнку—заставці Білібіка „Sic transit... (так минає слава) на диво тонко виконаному? Не можна пізнати в зарізаному півневі на тарелі, що стоїть перед півнем Олександром III в мантилі й короні, Миколи II. Наголовна „Sic transit"... можна було-б і не давати—він і так написаний на обличчі „живого півня“, що другий раз в жадний спосіб не зможе вмерти.

Карикатура Гржебіна „Орел-оборотень, або політика, зовнішня й внутрішня“ ще більше гостра й сильна, хоч трохи менше лаконічна і слабша технічно (тонке виконання „Sic transit“ доводить, що Білібіна не дурно вважають найкращим графіком тоді—в інших своїх карикатурах він правда менше опукло й гостро трактує сюжет), тут образ і наголовок злиті. Дивитесь просто—бачите внутрішню політику—Маніфест 17 жовтня, що виходить екскрементами, а хочете довідатись про зовнішню поверніть малюнок. Подібність карикатурованого об'єкту безперечна.

Надзвичайно сильна сатира Добужинського „Москва втихомирена“. Моторошно стає від цього моря крові, що з нього лишень біліють вершки Кремля. Живими встають криваві події на Червоній Пресні. Гіперболізм

трактовки й контраст сніжно білої архітектури кремлівських будов та кривавого моря, надали сатирі великої сили, а велика є те жакливе в людей-катів, що веселяться розливи море крові. Графічна техніка теж дуже тонка й майстерна.

Саркастична річ Кардовського „Ну, тащися Сивка!“, подає влучну й дотепну сатиру на царську „політику на селі“.

Лансере для відображення страшного взяв сюжетом бенкет генералів. Сюжет трактовано реалістично, аж до ретельних співаків „солдатиков“.

Обличчя генералів психологічна характеристика всього генеральського корпусу, а назва „Поминки“

Лансере. Поминки.

„Адская почта“.

Кардовський. „Ну, тащися сивка“.

„Жупел“.

Художники 1905—1906 року в своїй сатиричній графіці сказали „всю правду“ і ця правда для виявлення себе покликала не сміх, не іронію чи сарказм, а жакливий півбожевільний регіт. І майстри сатирики не задумувались, щоб жакливо реготати з „правди“ бо:

«Лишь в сердце раба червь раздумья живет!

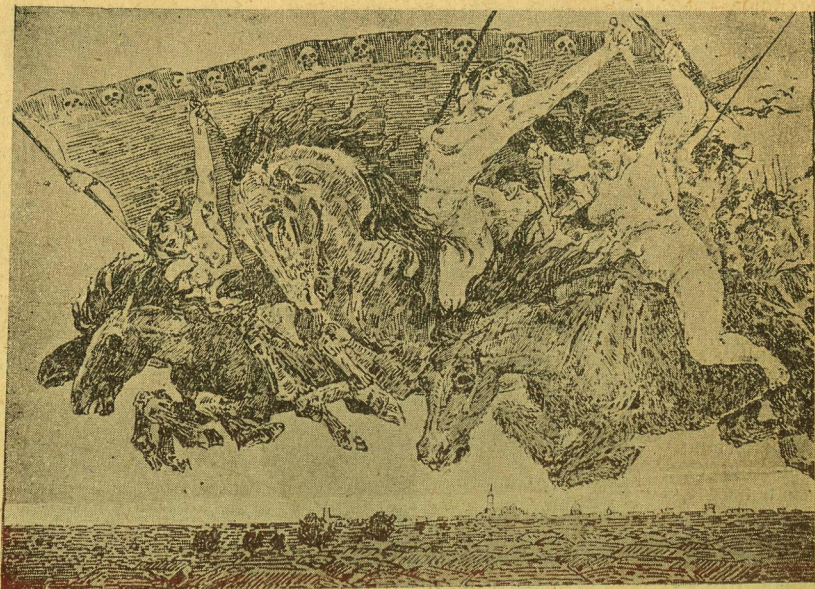
Мной счастье борьбы овладело.

Бичуй, хохочи, разрушай пулемет

Твой смех—благородное дело»....

(Підкреслене нами ВХ.).

Отже що до трактовки сюжету й способів карикатурування художники-сатирики 1905—1906 років користались: з сатиричного малюнку реалістичного, реалістично-гіперболічного й символістичного та з реалістично-підкресленого портрету-каркатури.

І. Бурячок. Духи тьми втікають від перших промінів дня.—„Шершень“

кровожадність царату втілена в цій символістичній трактовкою й живописній технікою сатирі.

Вона в цих потворах в їх огидних постах, вона промінить з їх хижих очей, вп'ялася їх пазурами в купу своїх уже мертвих жертв.

Хочемо сказати ще дві слови про техніку опрацювання малюнків, щоб закінчити про російську сатиричну графіку.

Істотною графікою поданих нами малюнків назвати не можна. Серед їх частину опрацьовано живописею й частина—графікою. Типовими майстрами живописної техніки були Анісфельд і Кардовський, а графічної Добушинський і Білібін.

Майже всі мистецькі зразки подані тут і інші належать до революційного періоду 1905 року. Це ще раз підкреслює правдивість нашого твердження, що сатира є мистецтво боротьби, мистецтво для знищення гнилого.

Не можна сказати, щоб сатирична зброя художників-сатириків 1905 року була не гостра, не художня, тому, що вона не знищила ворога.

Буває ворог ще сильніший за найкращу зброю. Та вона багато й знищила й відіграла поважну роль в справі наростання в революційної класи волі до дальшої боротьби.

Доказом цьому той величезний успіх, що мала 1904 року російська сатирична художня преса «Зритель», «Жупел», «Адская почта», «Маски», «Молот», «Бурело» і кілька інших.

В справі української сатиричної графіки нам доведеться не багато говорити.

Її спіткала інша історична доля, ніж російську, що не створювала ґрунту для її народин, аж до 1905 року.

В той час коли, для її російської сестри настав день найбуйнішого розквіту, вона лишень святкувала свої народини.

І не диво, що супроти своєї сестри була значно менша кількісно й нижче піднялась художньо та технічно.

Ті п'ять тут поданих сатиричних репродукцій взято нами з єдиного тоді сатиричного журналу «Шершень», що почав видаватися за редакцією Лозинського в Києві 6 січня 1906 року та виходив до 14 липня того-ж року.

Значних і оригінальних художників-графіків на Україні тоді не було.

В «Шершні» працювали й художники не графіки й навіть не сатирики приміром Красицький.

Однак серед кільканадцяти малюнків розкиданих у 9 числах журналу є кілька, що заслуговують уваги, котрий сатирично-трактовою сюжету, котрий вибором самого сюжету, котрий і майстерним опрацюванням та порівнюючи гарною технікою.

уряду й одночасно на мрії українофільської інтелігенції пересякнутої історичним романтизмом.

Сатира лаконічна й виразна наголовок навіть зайвий і шкодить графічному образу.

Цим малюнком Велентій виявив себе найкращим графіком тоді на Україні, бо другий його малюнок з 16—17 числа «обніміте брати мої найстаршого брата» технічно й художньо програє багато через невміле покриття аквареллю, сюжетно-ж останній цікавіший, виразніший і гостріший за перший.

Вибором сюжету з суспільно-соціальних взаємин українського села й гідною навіть нашого часу сатиричною трактовкою його, сатира досить цінна.

Адже, коли-б викинути поліца, що з нагаєм примостився за куркулем, або замістити його сучасною постаттю куркулівсько-попівського слуги, ми мали-б сатиру на теперішні соціальні взаємини нашого села.

Зайвий для сатири другий рядок напису, без нього вона була-б лаконічніша й гостріша.

Остеронь стоїть використаний для сатири на широкий політичний сюжет малюнок Ів. Бурячка «Духи тьми втікають від перших промінів дня».

Він добре опрацьований пером, та занадто вже символістичний—подібні речі не надаються до політичної сатири, оснвна мета якої,—організувати маси в певнім напрямку, вимагає перш за все зрозумілої масам трактовки сюжету.

Формально роздвоєний він втратив багато на лаконічності й гостроті, проте серед інших Бурячкових у «Шершні» найкращий.

Найслабіша з поданих тут і сюжетно й формально та технічно карикатура Бабенка «Типи хуліганів».

Вона доводить як багато карикатура й сатира втрачає, коли їй бракує художньої ясности й майстерности та гарної техніки.

Факт для карикатурування погромів взято із останніх,—він досить сильний, щоб під олівцем майстра вилитись у правдиву сатиру.

Хулігани також добрі, істотний і поліцай.

А формально організовано сюжет не дотепно, не ошадно й не лаконічно і сатири немає пояснення словами її не робить, вона бліда й тупа.

Ще більше вражає неохайна техніка.

Велентій (Різниченко). Мрії й дійсність.
„Шершень“.

„Шершень“, що почав видаватися за редакцією Лозинського в Києві 6 січня 1906 року та виходив до 14 липня того-ж року.

Значних і оригінальних художників-графіків на Україні тоді не було.

В „Шершні“ працювали й художники не графіки й навіть не сатирики приміром Красицький.

Однак серед кільканадцяти малюнків розкиданих у 9 числах журналу є кілька, що заслуговують уваги, котрий сатирично-трактовою сюжету, котрий вибором самого сюжету, котрий і майстерним опрацюванням та порівнюючи гарною технікою.

Найцікавіша річ, що на тодішній українській сатиричній графіці зовсім не позначився російський вплив. Ми лишень констатуємо цей факт, бо дошукуватись і вияснювати його причини річ складна і не належить до нашої теми.

Споміж оригінальних сатиричних малюнків „Шершня“ найкращі належать Косинові (Яковлів) і Велентієві (Різниченко).

Косинів „Слав'янський бог Перун“, поданий на обкладинці до 3 числа журналу досить гостра політична сатира на події 1905 року і добре виконаний технічно, пером і тушшю. Символістично й карикатурно замаскована трактовка сюжету все-ж виразна й сатирично опукла,—знавши часи до яких стосується малюнок його легко зрозуміти. Добре взяте загальний тон малюнку чорний,—він контрастований з білими плямами голів натовпу надає сатирі характеру. Дотепно й влучно обрано сам символ для царя—Перуна.

Малюнок Велентія «Мрії дійсність» й у 5-му числі «Шершня» гарно опрацьований технічно пером, новіт з певною долею майстерності.

Його разом зі згаданим Косиновим можна назвати на поєднанні доволіною дозою сарказму.

Влучно обрано для тодішніх часів і сюжет, що в ній сполучилась подвійна сатира на становище української преси й дбайливу охорону її агентами царського

Велентій (Різниченко).

„Обніміте-ж, брати мої, найстаршого брата.

„Та хай він тобі скажеться! У нас і так болять в'язи від його обіймів“.

„Шершень“.

Велентій (Різниченко). Мрії й дійсність.

„Шершень“.

Вона доводить як багато карикатура й сатира втрачає, коли їй бракує художньої ясності й майстерності та гарної техніки.

Факт для карикатурування погромів взято їх з останніх,—він досить сильний, щоб під олівцем майстра вилитись у правдиву сатиру.

Хулігани також добрі, істотний і поліцей.

А формально організовано сюжет не дотепно, не осядно й не лаконічно і сатирі немає пояснення словами її не робить, вона бліда й тупа.

Ще більше вражає неохайна техніка.

Ця карикатура Бабенка як-найкраще стверджує правдивість того, що „болюче шмагати можна лишень, надівши канчук на пужално краси, а корисний, щоб поганяти коней батіг, краще лишити для візників, бо найкраще глузує з огидного, злочинного й страшного

„не істина,
не справедливості,
а краса“.

По-за всіма хибами й бідністю української сатиричної графіки „Шершень“ був однак радісним явищем на полі української культури.

В ній є кілька даних, що обіцяли розвиток політичної й суспільно-соціальної сатиричної графіки на Україні.

Умови однак змінилися.

З приходом Жовтневої революції революційна класа обрала за зброю іншу форму сатири й пропаганди.

Це плакат, що приніс і на Україну цілком нове розгалуження образотворчого мистецтва — мистецтво вулиці.

Гржебін.—Дурново.

„Олімп“.

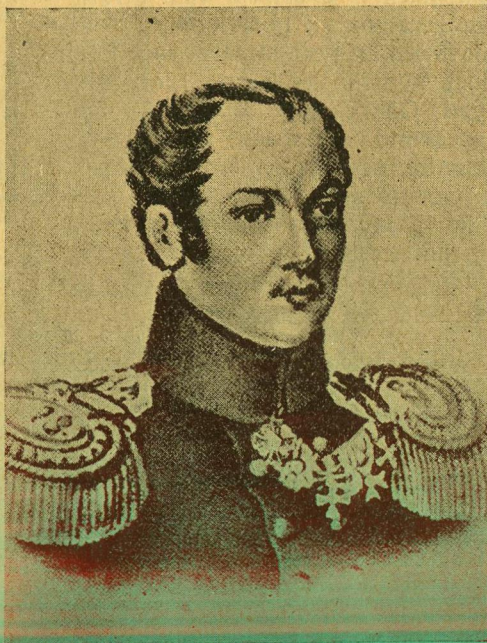
В. Хмурий.

Повстання „Декабристів“

Трагедія на Сенатській площі у пам'ятний день 14-го грудня 1825 року — подія настільки яскрава, і на тлі всієї історії революційного руху у закріпаченій країні, настільки опукла, що навряд чи знайдеться тепер в усьому Союзі радянських республік письменна людина, що в основі не знала б „історії декабристів“.

До сторіччя піонерів активного громадського руху в царській країні література збагатилася тисячами томів дослідів, записок, монографій та інших матеріалів про „декабристів“. Але й до останнього часу архівні винаходи й розкопки вносять де-далі нові й нові доповнення до історії „декабристів“, проливають світло на невідому долю де-яких учасників повстання на Сенатській площі та членів таємних Сою-

для відповідальних робітників політичного розшуку на місцях. У цій „історії“, звичайно, надано місця і „декабристам“. Події полковник Рожанов передає правдоподібно, але оцінює по своєму.

Таємні товариства.

Імператор Олександр І-й (1891—1825).

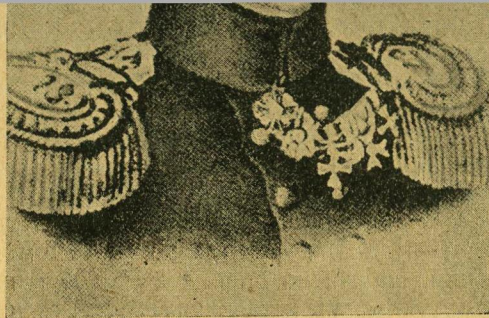
... „Під час цього царювання визначилось дві ідейних течії:

одна патріотична, підогріта німецьким. філософам. й друга політична; представники останньої хотіли, як висловлювалися де-які з них —

перенести Францію в Росію“; у державному устрої вони хотіли представницької і

останнього часу архівні винаходи й розкопки вносять де-далі нові й нові доповнення до історії „декабристів“, проливають світло на невідому долю де-яких учасників повстання на Сенатській площі та членів таємних Союзів. Однак в основі суть подій у знаменний день 14-го грудня

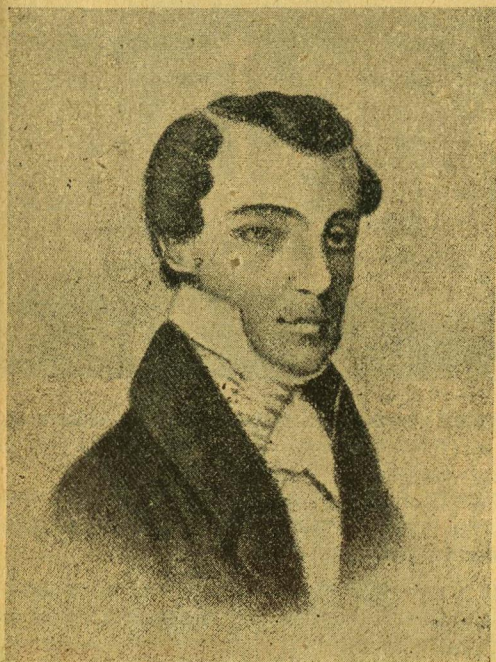
Пестель Павло Іванович. 1793—1826.

1825 р. літературою в'ясна повнотою. Коротеньку історію „декабристів“ ми наводимо нижче, наводячи виключно матеріали, що нічого, правда, нового не дають, але містять в собі особливу характерну оцінку. Незадовго до імперіялістич. різанини, охранка випустила „труд“ жандармського полковн. Рожанова-„Записки з історії революційного руху в Росії“. Видання таємне, що призначалося

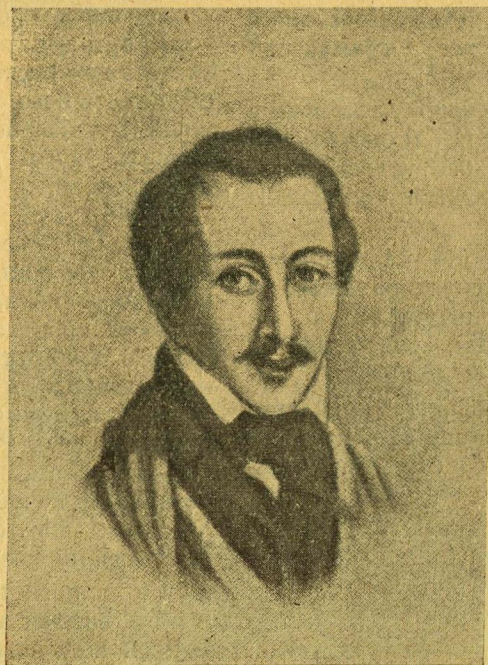
словлювалися де-які з них — **перенести Францію в Росію**“; у державному устрої вони хотіли представницької і навіть республіканської форми правління; у громадському житті вони прагнули до ска-

Бестужев-Рюмін Михайло Павлович. 1799—1826.

Рилєєв Кіндрат Федорович. 1795—1826.

Каховський Петро Григорович. 1797—1826.

Муравйов-Апостол Сергій Іванович. 1796—1826.

сування кріпацького права. З зазначених осіб військових і цивільних склалися різні гуртки; особливого значіння набрав один, заснований 1816 року, з певним статутом (складаним полковником Пестелем), що мав назву „Союз порятунку“ і мав на меті своєї діяльності—„вимагати переходу до представницької форми

правління, до конституції“ через два роки „союз порятунку“ було перетворено у таємний „союз благоденства“, що незабаром розпався на два союзи просто вже революційних: „Південний“ — з терористичним відтінком, що мав на увазі: повстання; 1) воєнне 2) знищення царської родини; 3) заведення конституції — і „Північний“, що був помірніший, бо допомагав лише конституції.

На чолі „Південного союзу“ стояв

що належали до „північного союзу“ 37 чоловік, що належали до „південного“ та 23 чоловік — до „союзу з'єднаних слав'ян.

Присудом суда було покарано 5 головних керівників: полковника Пестеля, підпоручика Рилєєва, підполковника Муравйова, Апостола, підполковника Бестужева-Рюміна та поручика Каховського.

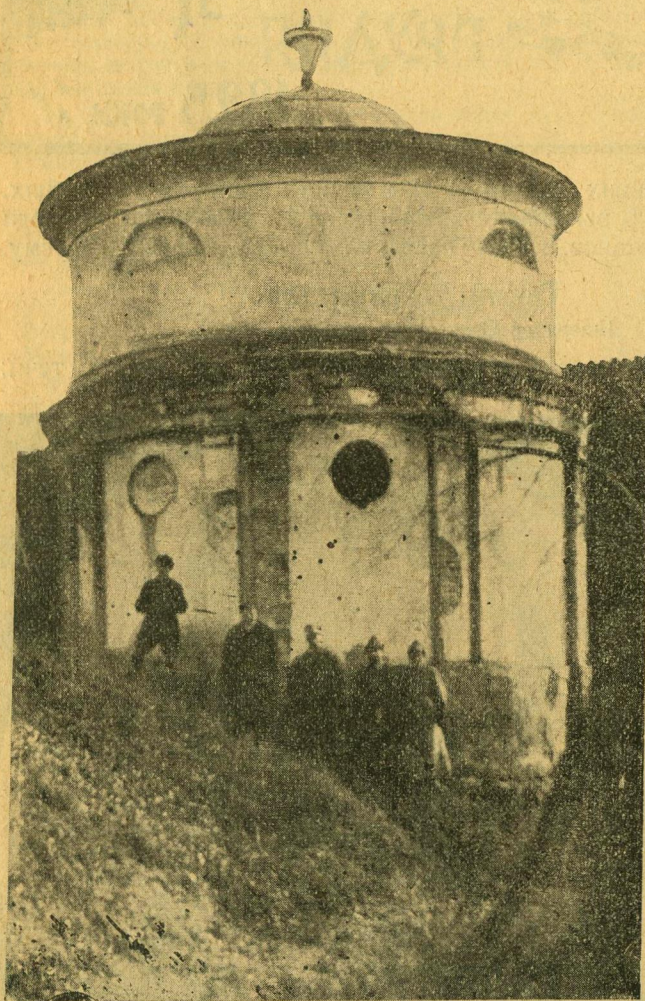
У всепідданішому докладі у справі про декабристів Слідча комісія писала:

„З них (свідчень обвинувачених) виявляється, що 1816 року декілька молодих людей, повертаючись з-за кордону, після кампанії 1813, 14 і 15-го років і ознайомившись с бувшими тоді в Німеччині таємними політичними товариствами, задумали завести в Росії щось подібне до цього. Цієї думки були Олександр Муравйов, нині одставний полковник, що спочатку гадав це таємне товариство вмістити до складу якоїсь масонської ложі, Микита Муравйов (капітан) і полковник князь Трубецькой“...

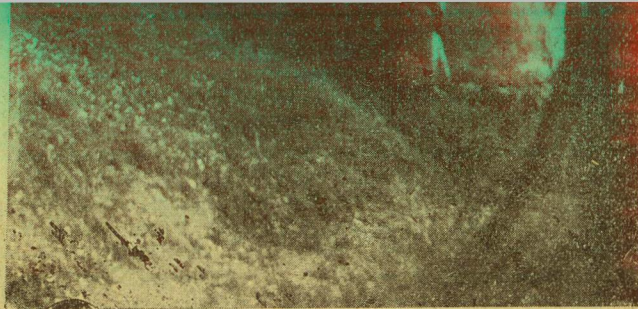
Додаток до „Руск. Інваліда“ 12-го червня 1826 р. № 138.

Крім того, Слідчій комісії вдалося пролити світло і на деякі заходи „декабристів“, що виходили з „отечественних рамок“. Так 22-го грудня 1826-го року Слідча комісія доносила Головнокомандуючому польської армії.

„1823-го року Сергій Муравйов і Бестужев-Рюмін (майбутні „декабристи“) звернулися до графа Олександра Ходкевича, прохаючи його ввести їх в стосунки з товариством польським; останній сказав, що депутат товариства буде неодмінно у Києві на контрактах 1824-го року. Таким депутатом був Крижанівський, що дійсно прибув до Києва і побажав увійти в стосунки з руськими представниками. Депутати „руського товариства“ —

м. Тульчин, Подільської губ. казарми козачого полку, де було розстріляно військовополонених декабристів.

Будова водяного млина в м. Кам'янці, Черкаської округи на Київщині б. власника Давидова, де відбувалась нарада південних „декабристів“. Унтер-офіцер Шервуд, що ремонтував у цей час млина, звернув увагу на незвичайне місце для зборів військової та цивільної аристократії. Його здивувала відсутність на нарадах жінок, вина та карт. Ховаючись на вербі коло млина, Шервуд підслухав про що вели розмову „декабристи“; доніс про це Аракчєєву.

армія“, розташована у Київській та Подільській губернях.

На чолі „Північного союзу“ стали брати Муравйови. Обґрунтувався він у Петербурзі. Обидва союзи перебували в постійних стосунках один з одним і мали одну спільну мету — **примусовий переворот у Росії**.

Який лад буде заведено в Росії після перевороту, змовники рішали різно; одні бажали обмеженої монархії (конституції); другі—республіки. Повний проект майбутнього устрою Росії було складено полковником Пестелем. Він називався „Руською Правдою“.

Члени союзів свої плани тримали в строгій таємниці; не зважаючи на це, Аракчєєв дізнався про існування змови й детальний доклад з цього приводу послав царю у 1825 р. до Таганрогу; коли доклад прийшов туди, імператор Олександр І-й вже помер“.

Так малює першу стадію розвитку „декабристів“ жандармський полковник. Ліберальні прагнення декабристів він вважає просто за революційні, бо у південних „декабристі“ була „страшна мета“—повалення династії,

14-го грудня 1825 р. на Сенатській площі замість того, щоб рішуче щось робити, військо декабристів послухне слабоволім проводирям, простояло в замішанні, поки військо Миколи І не розігнало його, позаарештувавши усіх „зловисників“.

А потім прозвучав останній акорд. Микола І жорстоко розправився з „декабристами“. Верховному карному судові вигущеним маніфестом від 1-го червня 1926 р. були віддані 61 чоловіка,

3) заведення конституції — і „північний“, що був помірніший, бо домогався лише конституції.

На чолі „Південного союзу“ стояв ко мандир Чернигівського полку полковник Пестель; місцем дійства цього союзу була „друга

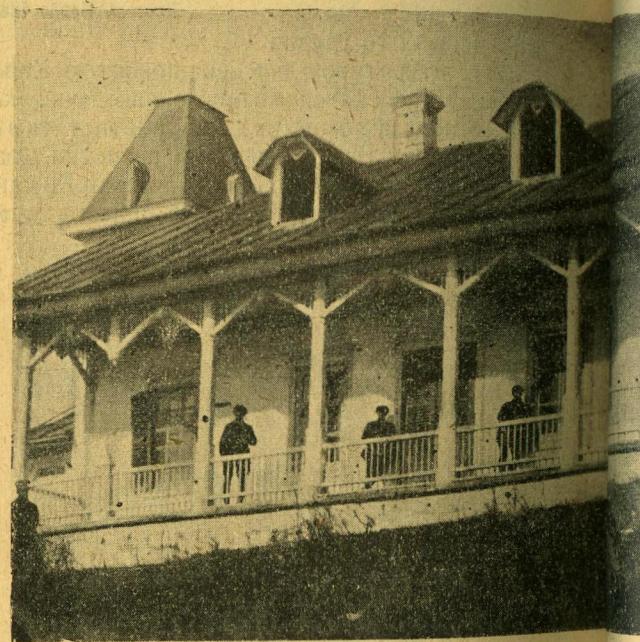
Крім того, Слідчій комісії вдалося пролити світло і на деякі заходи „декабристів“, що виходили з „отечественних рамок“. Так 22-го грудня 1826-го року Слідча комісія доносила Головно-командуючому польської армії.

„1823-го року Сергій Муравйов і Бестужев-Рюмін (майбутні „декабристи“) звернулися до графа Олександра Ходкевича, прохаючи його ввести їх в стосунки з товариством польським; останній сказав, що депутат товариства буде неодмінно у Києві на контрактах 1824-го року. Таким депутатом був Крижанівський, що дійсно прибув до Києва і побажав увійти в стосунки з руськими представниками. Депутати „руського товариства“ — Муравйов і Бестужев прохали, щоб „польське товариство“ не допустило літовський корпус чинити опір їхнім починанням. На це Крижанівський відповів, що коли цей корпус оголосить себе на стороні государя-цесаревича, то товариство обеззброїть його, чи иншим способом змусить його до недіяльності...

„Крім того, з вимоги Бестужева було рішуче постановлено, що поляки вживуть рішучих заходів, щоб стати на перешкоді государю-цесаревичу повернутися в Росію, коли таємне товариство почне одверто діяти, причому депутати говорили про бажання, ніби-то „руського товариства“, щоб поляки того-ж самого року позбавили життя государя-цесаревича“...

По признанні Пестеля було положено: полякам поступить з його височеством государем-цесаревичем точнісінько, так-як у Росії поступлять з великими князями“.

Розправившись з «декабристами» Микола І-й у високому «штилі» з великим патосом звертається до дворянства і сім'ї—

Будинок Кам'янського цукрового заводу, Черкаської округи де відбулась нарада південних „декабристів“

1925

лися. На них надходили доноси і треба було поспішати. Та і крім того, було «міжцарствіє». Наслідником був Константин, що ще за життя Олександра зрікся від престолу. Духівницею наступником було призначено Миколу. Духівниця ця зберігалася у Московському Успенському соборі, в запечатаному конверті з написом рукою Олександра, відкрити конверт негайно після його (Олександра) смерті. У метушні про кон-ерт забули. Кур'єри скакали з Таганрогу до Москви з Москви до Варшави, то до Константина то до Миколи, Одні вважали за наступника Миколу

другі—Константина. А самі наступники розгравали кумедію та «вірнопожданські» про всякий випадок пристягали один одному. У військові—замішання.

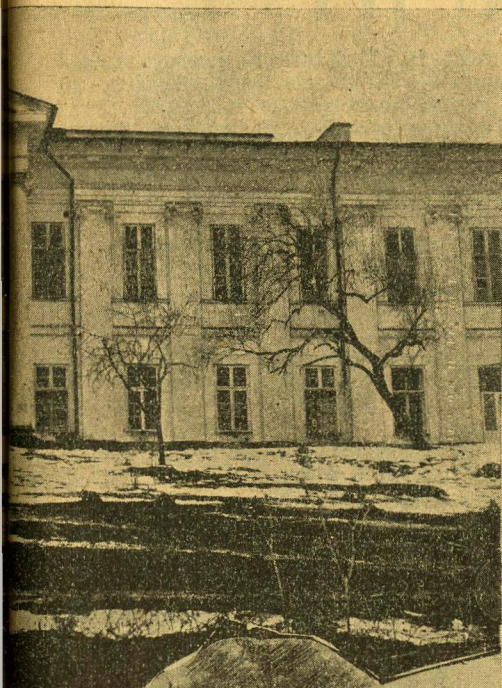
13-го грудня змовники зібралися у Рилеева. Тут постановлено було не присягати Миколі, призначити диктатором князя Трубецького, а вірне собі військо вивести на Сенатську площу. Однак 14-го грудня «диктатор» на площу не з'явився, Рилеев був у цивільному вбранні і тому не міг взяти на себе командування, а Михайло Бестужев-Рюмін був моряком і просто не міг командувати піхотою. Взагалі керувати повстанням було нікому. Утворили каре, кричали «ура» і стояли. А Микола тимчасом стягував військо, оточував бунтарів.

Енергійнішими і рішучішими були члени Південного товариства. Пестеля на Сенатській площі не було. Він був на Півдні і ще напередодні 14-го грудня його було там заарештовано. Узнавши про арест Пестеля члени Товариства «об'єднаних слав'ян» відправилися в тюрму, щоб визволити Пестеля, але Пестеля вже одвезли. Звільнили лише братів Муравйових. Після цього Сергій Муравйов і Михайло Бестужев-Рюмін (другий, не той, що був на Сенатській площі) стоячи на чолі Чернігівського полку взяли місто Васильків. Біля Білої Церкви стався бій з дивізією генерала Гейсмана. Сергія Муравйова було поранено і взято в полон. Так закінчилося повстання на півдні.

Але все-таки повстання 14-го грудня було першим, громадським а не палатним рухом. З моменту подій на Сенатській площі бурхливо зворушилася громадська думка.

«Спроба 14-го грудня не було такою безумною... говорить А. І. Герцен... Щоб було-б, коли-б змовники вивели салдат не вранці 14-го грудня, а опівночі обложили-б Зимній палац, де нічого не було готове...»

Повстання, звичайно, мало значіння. Якби ті хто стояв на чолі руху хоть скільки небудь рішуче керували салдатами, може їм удалось-би захопити

«Спроба 14-го грудня не було такою безумною... говорить А. І. Герцен... Щоб було-б, коли-б змовники вивели салдат не вранці 14-го грудня, а опівночі обложили-б Зімній палац, де нічого не було готове...»

Повстання, звичайно, мало значіння. Якби ті хто стояв на чолі руху хоть скільки небудь рішуче керували салдатами, може їм удалось-би захопити палац і швидко ліквідувати камариллю Миколи 1-го, що розгубилася.

В. Ів.

м. Тульчин, Подільської губернії.
Будинок, де проживав ПЕСТЕЛЬ

всю їх увагу на моральне виховання дітей... дворянство ограда престолу і чести народньої хай повстане на цьому поприщі прикладом для всіх інших клас. Усі класи хай з'єднаються у довір'ї до уряду...» (З маніфеста 13-го липня 1926-го р.)

В країні стала тиша. 5 «привідців» було підвищено, а останні пішли в

селання. Почався режим Миколи 1-го.

к невдало скінчилося діло на Сенатській

передбачали зчинити переворот на початку
Смерть Олександра 1-го змусила їх прискорити
Павла 1-го було для них доказом того, що
ствами можна вільно опанувати владу тим паче,
риства і «Північне» і «Південне» помітно шири-

Льох в Тульчині, де було розстріляно „декабристів“.

ВІТЕР НАД БОЛОТАМИ

I.

Жив колись тут, мабуть, суворий лісовик; подивись навкруги,—ліси чорні, болота чорні,—і лісовик сказав:—Чернигівщина!

І в'їлось це слово, прикипіло навіки й живе поки шумлять ще ліси, поки пахнуть болота.

Це так, між іншим, бо було це в лісах, на болотах, на Чернигівщині... А було от що...

З Гомеля на Десну насідали червоні, а по цей бік, од Бахмача, захищались білі. І от, ні туди ні сюди; вже два місяці так...

Стріляють одні, стріляють другі, шпурляють снарядами, розвідками насакають і все...

Станція Доч. Чому Доч?

Дядько, що віз, оце, каптьора Шаклю Івана, казав:

— Тут їхала колись цариця. А у нас-же, бачите, болота ще й зараз, а тоді,—такі болота, такі болота!.. Переїздила цариця через гатку, а коні й рвони... А дитинка бух! і нема; це, значить, дочка царицина... От з того часу й пішло: Доч. А потім: станція Доч.

— Нічого собі брехня!—сказав Шакля.

— А я-ж почім знаю!—казали люди старі, ну й я кажу.—І дядько наївно подивився кудись, аж ген-ген.

Може вам доводилося коли бачити осінь, у лісах, на болотах, на торф'яниках? Тут вона не така, як скрізь.

Завжди тут стоїть туманець легенький, наче хтось накурив ладаном. Жовтіють берези, клени, зблідли осики, дуби, мхи й луки, а горіховий чагарник почервонів, засмажився, замислився... Усе замислилось,—чудово, мрійно і все стоїть в тумані. І починає здаватись вам, що все збиралось умирати, але раз тільки впізнало мудрість життя; і мріє, і хоче й не хоче вмерти, і вмере і не вмере.

І тоді приходиться печаль,—тиха, як міжпланетна безмежність, сіра, як небо, золота, як ліс...

Забув я ще сказати про коряві груші... До чорта їх у лісах на Чернигівщині. А я так люблю дивитись на них в-осени! Стоять ото вони, здала,—так прямо голови стареньких бабусь, зблизу,—кору налито залізом, листя налито залізом, і у всьому щось старе-старе і надзвичайно мудре.

Уночі гудуть дуби—гудуть і стогнуть. Тоді салдати купують свічок (ось тут недалечко у діда залуничника)—і ріжуться в карти. Грають до нестями по цілих ночах; ставлять донські та керенки...

Іноді примоститься до салдат і офіцерик,—який-небудь командир взводу, що приїхав з фронту, або по хворісти, або по справах...

Іх тут багато було таких; сірих затертих кадровими таких, що в більшовиків служили, а потім перебігли сюди... Не горді були офіцерики; понохали духу «совецького», обтерлись.

— Словом наші ребята; не те що кадрові шкури!—казали салдати.

Ну й шана-ж така їм була цим перебіжчикам; пульмани були не для них, взуття в них драге, їжа салдацька.

Салдати часто шуткували:

— Зажарювай на салдацькому по оженію, ваше благородіє!

От сьогодні, в крайньому вагоні ріжеться з салдатами в карти взводний першої роти прапорщик Зайцев. Він банкує. Каптьор другої роти Ріпа хлопнув банк керенкою:

— Крою вас, господин прапорщик!

Гарне, майже дитяче, обличчя прапорщикове показує крупні зуби,—сміється... Прапорщик тягне карту програє й каже:

— Паршиво... Програв усі, а хочеться ще пограти.

Каптьор першої роти Шакля Іван обмірковує:

— Дати-б йому грошей хіба? Хай грає... А ось пригодиться й таке барахло.

Зайцев бере гроші. Грають...

Темно навколо вагонів. Гуркотять, то ті, то інші двері й хтось поливає прямо з вагона.

II.

У пульмані полковник вістує, вскидає на ад'ютанта стомлені очі й каже:

— От що капітан... Понабирали ми оцих хахлів Бахмачських, а вони нам потяг увесь забруднили. Чорт-зна-що! Того й дивись, що сироту роздавиш.

Сором, капітане!.. Підтягніть там кого треба, і в наказ!..

— Добре, полковнику!

Полковник кидає карти, поєїхає:

— Н... да... салдати... Скільки там утікло сьогодні?

Ад'ютант мнеться:

— Не багато, полковнику; з усього полку двацять три. От другого дня...

Полковник схоплюється ходити... Офіцерам незручно; заку-

тя; і мріє, і хоче, і не хоче вмерти, і вмере і не вмере.

І тоді приходить печаль,—тиха, як міжпланетна безмежність, сіра, як небо, золота, як ліс...

Забув я ще сказати про коряві груші... До чорта їх у лісах на Чернигівщині. А я так люблю дивитись на них в-осени! Стоять ото вони, здаля,—так прямо голови стареньких бабусь, зблизу,—кору налито залізом, листя налито залізом, і у всьому щось старе-старе і надзвичайно мудре.

Осінь...

Це вже груші пообчесала дівора й на горищі лежать, ото, там груші, улежуються й пахнуть... Я-ж не можу сказати, як пахнуть вони, не можу, бо немаю сили. Понохайте коли-небудь самі, і запам'ятайте.

А дядьки хитрі!.. Поскладували груші оті на горище й тільки салдат до двору сала, там, чи що прохати,—дядько зразу:

— А може вам груш?..

Ну ясно, хто-ж таки не згодиться помиритись на цьому? Сипне, ото дядько півмишка, а опісля всміхається:

І добре, що поназбирала дівора юрінди цієї, а то й довелося би давати сала.

Хитрі дядьки, одне слово.

Станція Доч,—це штаб полку. Насправді тут вже нема ніякої станції,—залишилися на ній: півтори стінки вокзалу, півтаблички з написом: „Ія Доч“, дзвоник з мотузом та купа щєбеню.

Це йшли тут чехословаки з есерами й били по більшовиках з французьких гармат.

Так ото вам,—станція... На одній колії,—низка брудних вагонів пульманівських, а по другій,—бігав панцерник. Він знімався зранку й летів до мосту на Десні. З того боку вискакував маленький, як півень більшовицький панцерник і починалася баталія. І бухало, ото, бухало, і в вогкому болотяному повітрі, здавалось, хтось хворий важко кашляє в подушку. А потім затуркотять винтовки,—теж глухо, як кленова дідова колотушка... Незвичний-би подумав: „Іде наступ“, а тутешні знають:

— Від нудьги розважаються; робити нема чого.

І лле листя золоту печаль, стоїть туманець, пахнуть болота, і життям і смертю... І тоді здається, що це все не насправді, що це все у ві сні і сон той болотяний, тисячероковий, важкий і прозорий.

У пульманівських вагонах; полковник, офіцери, так звані—кадрові, що прийшли з Дону, кухня офіцерська й баронеса (про неї опісля).

А в вагонах червоних; писарі всіх рангів каптєврія, воші, завбільшки з клопа та блохи, що салдати їх зовуть „кавалерією“.

Рабіндранат Тагор—великий індуський ф'лософ-письменник—поет.
Остання фотографія.

мачських, а вони нам потяг увесь забруднили. Чорт-зна-що! Того й дивись, що сироту роздавиш.

Сором, капітане!.. Підтягніть там кого треба, і в наказ!..

— Добре, полковнику!

Полковник кидає карти, поєіхає:

— Н... да... салдати... Скільки там утікло сьогодні?

Ад'ютант мнється:

— Не багато, полковнику; з усього полку двадцять три. От другого дня...

Полковник схоплюється ходить... Офіцерам незручно; закурюють.

— Грайте, панове офіцери, будь-ласка,—каже полковник, а голос такий, наче «ідить к чорту».

Офіцери підводяться, хтось обсмикується; хтось каже щось подібне тому, що вже всі зморились.

Полковник ходить:

— Лишіться, капітане!

Ад'ютант стоїть в „струнку“.

— Упіймати двох-трьох дезертирів,—каже полковник,—і розстріляти для прикладу; на очах у всіх... Нехай дивляться... В наказ і прочитати по всіх ротах... Чуєте?

— Слухаю полковнику!

— От ще що... Завтра мені список усіх кадрових, Донців наших... Секретний наказ для них заготовити про догляд за офіцерами цима перебіжчиками. Сором, капітане; деякі з них в карти ріжуться, з салдатами яшкаються, честь офіцерів ганьблять...

Загалом підтягнути.

— Слухаю-с!

Полковник ходить, бурчить:

— Куди уїдемо з такою організацією?

Дисципліна—ноль пропаганда—ні к чорту! Лазить отой рижий дурак з Освачу, як його?.. Читає про голубе небо Росії, про безмежні степи, про споконвічних предків... Дурак! Які тут предки?

У полковника навинчувались нерви. Він, мабуть забув, що перед ним ад'ютант і накинуся на того:

— От учора... Висить отам на стіні плакат отой, Осваговський... На плакаті гави, більшовики тягнуть на папірть Христа, і Троцький з обличчям Мефістофеля на все це дивиться... Це ми, бачте, агітуємо; подивіться, мовляв, який отой Троцький: Христа он на розіп'яття жене! І дивляться наші салдати, дивляться... „А що,—говорить один,—подивіться хлопці який цей Троцький; як у сатани очі... Хіба-ж цей не поведе?“ Це звється, що агітуємо ми... Ех лапті ликові!..

І цього в більшовиків учитись треба!

Побачили мене салдати, паршивці, і під козирьок... Очі як миші... Бачу, так і пре від них більшовизієк. Мабуть, сьогодні ті самі з двадцятьо трьома втікли...

Ад'ютант усе відступав од полковника, полковник опам'ятався:

— Вибачте, капітане... Нерви голубе!..

Капітан козирнув, відчинив двері надвірні й застиг; він когось штовхнув дверима, хтось зірвався зі східні й впав.

— Хто?—закричав ад'ютант.

— Я, господин капітан.

— Хто?!—заревів полковник.

— Я... капітанус першої роти.

Полковник затремтів:

— Іди сюди паршивець.

Чатовий! Де чатовий?!

А чатовий присів на східні поруч, і поснув під вітер,—солодко. Снились, мабуть: жінка, діти, село, та мало чого... Він схопився й клацнув затвором.

— Я клацну тебе! Перед тебе полковник!.. Ходь сюди сонна тетеря! Розводящого!..

— Що ото там?—носилося по вагонах,—полковник репетує? Може більшовики вже пруть?..

І свічки: пихк, пихк... Вмить: тихо, темно, мертво...

Полковник показав розводящому на чатового:

— Убрати цього дурня в карцер... Гарного чатового сюди... Завтра розберемося.

Полковник обернувся до Шаклі:

— Ну ти, каптенармус першої роти!.. Кажу, чого під дверми стирчав? Тільки не бреши брате; зуби виставлю, і в двадцять чотирі години...

«Отут я й пропав!—майнуло в Шаклі,—ну якого чорта скажеш йому?» І брякнув, не думаючи, навмання, зразу:

— Господина коменданта поїзда іскав, господин полковник!

— На віщо тобі комендант? Хто посилав?

— Сам іскав, господин полковник, так-как замітив тут подозрітьельність некоторую.

— Де?

— Тут, поблизу поїзда, господин полковник! Вийшов я про себе помічниця немного, а оттуда он, із ліска, підкрадаються четверо з ружками. «Чи не більшовики?» Це я думаю, і тихенько: «Хто там?» А вони й прилягли!..

Полковник вертів Шаклю очима, але сині, майже дитячі, очі Шаклі дивились ясно й спокійно. Полковник сказав ад'ютантові:

— Взяти тихо офіцерів декілька, салдатів добрих десятків і поширудити навколо... Без гаму тільки!

— Слухаю!

Ад'ютант вийшов.

— А ти-ж хто такий будеш? відкіля сам?—спитався полковник у Шаклі.

— Добровілець я, господин полковник... Відтіля; з більшовицького берега утік... Життя не було...

Полковник йорзнув:

— Ну, ну!..

про те, як більшовики, по тім боці Десни, застыбали на смерть його багатія-батька, як брата вбили... І вирішив він, Шакля, більшовикам помститись. І от двоє тижнів тому переплив він Десну... І тільки-но з очерету виліз; а тут його прапорщик Зайцев, з салдатами; хваты!..

До бальйонного штабу, направив... Тут його. Шаклю господин капітан Іванов в шори взяли й розстріляти хтіли, та, спасибі, дружина їхня, госпожа баронеса сказали: «А мені цього салдатика жалко!» Ну поговорили ото господа офіцери й определили на фронт.

А як він, Шакля, та в батька старшим сином був; не служив у салдатах, то куди-ж йому в стрій? Ну, через те взяли, та в каптьори його й сплавили.

— Ні, ти вже мені, брате, винтовку держати вчись.—казав полковник.—Таким салдатам до офіцерів треба доходити.

— Так точно! Неможе-ж я більшовикам помститись тим, що перевозитиму хліб на фронт.—Казав Шакля, а сам ніяк не міг порозуміти, чи вірить йому полковник, чи приставляється.

Полковник позіхнув. Шакля змовк.

«Повірів він, чи не повірив?»—дрючком застряло в Шаклі.

А брехня гарна була. Це вже двічі її розповідає він, і жадного слова помилки. Воно дійсно так і було з менту коли спіймав його Зайцев, але до цього було трошки не так.

Три їх брати, Шаклі, було на тому березі; Іван, Грицько та Панас. І голота така, що аж-аж!.. Полюбили двоє братів революцію; за віщо-б, ви думали?..

А так... Усій наволочі, що знущалася колись, хвоста вкрутили. Волю почули, землю намацали: «Наша, брате, вона й нічия друга». Ну й пішли двоє; Іван та Грицько в «Красну гвардію». З «марксизмом» там познайомилися...

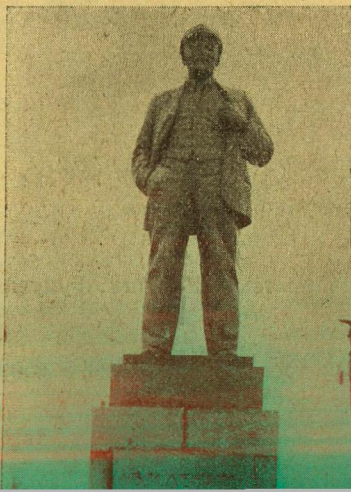
А марксизма ця,—вона тебе до всього доведе. І довела: прийшов Іван до політрука: «Так і так...»

— Доздрів я товаришу политкоме по всіх лініях. Хочу комуністом бути

А політком по плечу Івана: «Ач коли надумав, чортів хахол.. Давно вже слід!» Подився на Івана, брат. Грицько Шакля, та й собі тудиж... Полюбив і третій брат революцію, та тільки трохи з другого боку.

Землицю підібрав ту, що дали, а далі спекулювати пішов, сіль тягати через фронт, гроші складати, в куркулі влучати...

Треба більшовиким зараз. Десну перелізи, а перелізі її, спробуй! Треба значить розвідати, момент

четверо з ружами. «Чи не більшовики?» Це я думаю, і тихенько: «Хто там?» А вони й прилягли...

Полковник вертів Шаклю очима, але сині, майже дитячі, очі Шаклі дивились ясно й спокійно. Полковник сказав ад'ютантові:

— Взяти тихо офіцерів декілька, салдатів добрих десятків і поширудити навколо... Без гаму тільки!

— Слухаю!

Ад'ютант вийшов.

— А ти-ж хто такий будеш? відкіля сам? — спитався полковник у Шаклі.

— Добровілець я, господин полковник... Відтіля; з більшовицького берега утік.. Життя не було...

Полковник йорзнув:

— Ну, ну!..

Не бреши тільки... Все-одно наведу справки.

Шакля гірко усміхнувся:

— Ти чо-го-ж смієшся?

— Та як-же, господин полковник!.. Вам вірою; правдою; по совісті, значить, а ви отак-е... обідно!

В голосі Шаклі було стільки щирого й болючого, що полковник ухопив його за плечі й всадив:

— Сядь і не ображайся; дурак! На папиросу... За всіх вас брате, душею боліти доводиться... Кури!..

Шакля затявся; і чи од кріпкого тютюну, чи од радості, у голові стало легко й п'яно.

По-за вагонами гуділи дуби. Десь далеко хлопнув постріл.

Полковник кутив; а Шакля розповідав йому

льки трохи з другого боку.

Землицю підібрав ту, що дали, а далі спекулювати пішов, сіль тягати через фронт, гроші складати, в куркулі влучати...

Треба більшовиким зараз. Де с н у перелізи, а перелізь її, спробуй! Треба значить розвідати, момент влучити... І послали розвідників, а з ними й Івана...

Іздить тепер Іван коптьориком і через братву каптьорію та через писарчуків все знає. А як проїздить він лісою дорогою, що біля Десни, майже, лежить, так тут дядько Іванові й зустрічається; він, або дерево рубає, або дровця збирає... Іван гукне дядька, закурити попрохає, одійде од возу: туди, сюди та й поговорили. А візниця кожен раз новий; чорта він там втямить... Поговорять... А тоді дядько, (це брат Іванів, Грицько), ліском, ліском, а там у човен і пропав в осокорях... Щевчора він казав Іванові:

— Штаб сказав, щоб ти повертався. бо розвідав уже досить.

Свято Жовтневої революції в Зінов'євську. Відкриття пам'ятника т. Леніну.

— Ні Грицько, ще не досить; бронепотяг застряв мені в голові; все міркую, щоб з насипу спустити його.

А сьогодні чорт дьорнув: вийшов до вітру, а в полковницькому пультманові світло, чатовий спить...

Може держать нараду? Може важне що?

І послухав неважне, і попався.

Чи повірив полковник? Чи не бере на геца?

Наче дрімає полковник, наче забув про Івана, довго так...

Стукнули в двері. Увійшов ад'ютант:

— Усе спокійно, полковнику! Ні де—нічого!

Полковник позирнув на Івана:

— Утекли значить...

Пронизав Івана очима:—Іди.

Проводив Івана поглядом, аж до дверей, і до ад'ютанта:

— Завтра все взнайте про цього каптьора й встановіть догляд над ним. Наче нічого, але... Може-ж бути звязок... Прослідкуйте...

— Добре, полковнику!

III.

Чорно на дворі, як на ботляному дні. В дубах гуде вітер. Іван іде вздовш потяга й радіє.

— Як-же; обдувив самого полковника... А був перепльот,—добрий!..

На дворі добре. Вітер прямо з більшовицького берегу мчить добрий свіжий вітер. Іван спинився:

Що за чорт! Щось ввтузиться попід вагоном, сопє й біліє щось; наче жіночі ноги.

— „Чи не баронеса? Тільки з ким?

І захотілось злякати:

— Акви!

Вскинулось:—Хто тут?—голос Зайцева.

— Це я, каптьор першої роти, Шакля! Винават, господин прапорщик! Зайцев захирикав. Іван було пішов, але баронеса гукнула:

— Шакля! Шакля! Голубчику... Ідіть сюди!

— Якого їй чорта?

Підійшов, баронеса нахилила його до себе:

— Шакля! Гарний салаатик... У-у-у! У тебе такі голубі очі... Шакля!

Довго Іван думав, і про бога, що його нема, і про правду, що її теж нема, додумавсь, аж до того, що й загалом на світі нічого нема крім, хіба, чипухи.

Дрімалося під вітер, набігав сон і ввижалося, що на Дочі вже весна, і ні війни тобі, ні потяга, а самісінька весна та вітер... Хороше... І верзлося ще, що із могили розстріляні червоноармійці піднялися; вони високі й прозорі, все росли, росли... А в середині у червоноармійців березки видко, ті, що біля могили ростуть.

Ось уже й червоноармійців нема, стоять самі березки, і полковник в них із гвинтовки націляється.

Ще багато де чого верзилось, а потім таке вважалося, що Іван малень-

кий; спить під батьківським кожухом, у лісовій халупі. Хороше, за халупою вітер гуде.

Мати кажуть, що то домовий. Уже й в хату заліз домовий;—лапу під кожуха протягує, а Іван кричить:

— Ой, мамо!

І нахилється мати, її тепле волосся лоскоче обличчя:

— Спи, Івасику!

Голос материн гарний...

А чого, ото-ж баронеса кричить. Відкіля?..

Іван прокинувся. Мати, то сон. Це вагон... А за дверима, так і є, кричить баронеса:

— Шакля, Шакля! Відчиніть, я змерзла!

„І чого шкрябається?

А чортова сучка“.

Вскочив, злюче дьорнув двері.

— Шакля, голубчику, візьміть, змерзла.

Він її втяг, хотів пошукати їй місця, а вона вчепилася:

— Я з вами. Зогрійте мене! Я змерзла.

Шаклі було огидно й жалко її й дратувало його, її п'яне тіло. Він кинув баронесу на сіно. Вона тулилась до нього:

— Зогрійте мене...

Шакля давно не знав жінки, а баронеси й зовсім; коли їще трапиться така? Він навалився звирем.

IV.

Закарпатська Україна. Гуцули на лісових роботах.

тузиться попід вагоном, сопє й біліє щось; наче жіночі ноги.

— Чи не баронеса? Тільки з ким?

І захотілось злякати:

— Акги!

Вскинулось:—Хто тут?—голос Зайцева.

— Це я, каптьор першої роти, Шакля! Винуват, господин прапорщик!

Зайцев захихикав. Іван було пішов, але баронеса гукнула:

— Шакля! Шакля! Голубчику... Ідіть сюди!

— Якого їй чорта?

Підійшов, баронеса нахилила його до себе:

— Шакля! Гарний салаатик... У-у-у! У тебе такі голубі очі... Шакля!

На Івана дмухнуло, як з бочки: баронеса була п'яна.

— Удїрай відділя к чорту!—кричав прапорщик Іванові на вухо.— Не мішай, чорт!

— Шакля!—кричала баронеса, наче з-під подушки.

Іван счез. Баронеса відштовхнула Зайцева:

— Ідіть ви, прапорщик... Мені холодно... Ну геть-же, геть!

Зайцев благав, баронеса пручалася; Зайцев плюнув, баронеса пішла.

Знали всі баронесу цю. А офіцери тягали її куди кому захочеться. Командир першого батальону капітан Іванов, підібрав її десь у місті. Знали всі, що таке баронеса, а чоловік не знав, мабуть, як і завше, доведеться йому взнати останнім.

Ще тільки вчора, полковник заборонив пускати баронесу в пульманівські вагони й наказав ад'ютантові:

— Треба-ж врешті повідомити про цю гидоту капітана Іванова. Це-ж чорт-зна-що!.. Все-ж таки вона дружина офіцера.

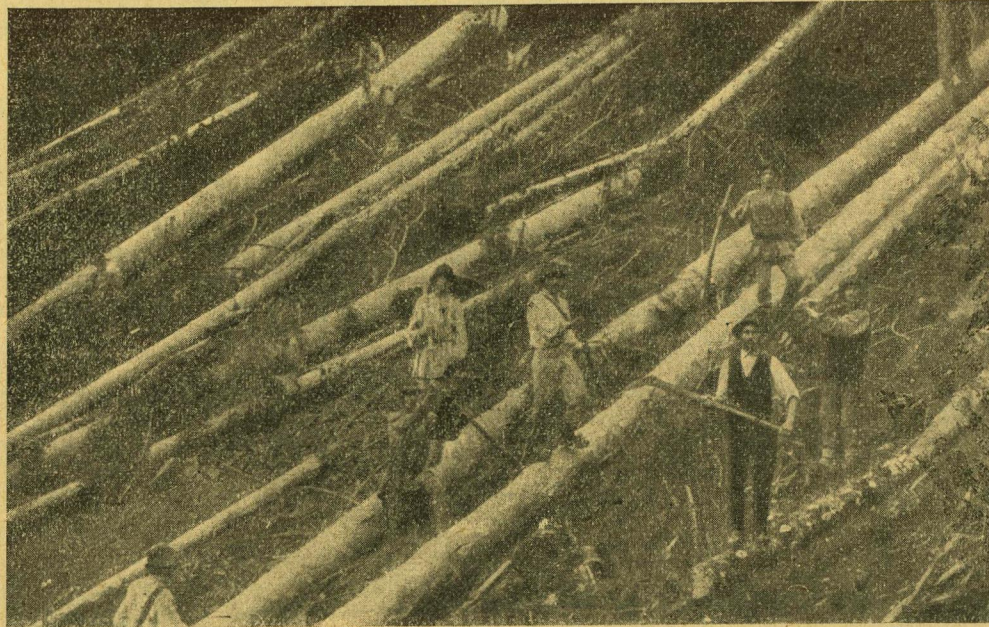
Ад'ютант порадивсь з офіцерами й вирішено було підготувати потроху капітана Іванова. А баронеса поки-що перебралась у салдатські вагони.

Іван заліз у вагон, ліг на перетерте сіно й довго не міг поснути. Лізло в голову всяке, а найбільш—червоноармійців двоє, що їх розстріляли по наказу полковника куховари з офіцерської кухні. Мало хіба тих смертей бачив Іван на фронтах,—і нічого, а тут чудно стало... Стирчить і стирчить у голові:

— Як це так? Не стрельни куховари—люди були-б живі, а стрелонули й нема.

Сьомий день лізе це Іванові в голову, він його жене, а воно лізе особливо, коли ляже спати.

Закарпатська Україна. Гуцули на лісових роботах.

Гуцули на лісових роботах. Спуск з верхів у долину дерева.

Шаклі було огидно й жалко її й дратувало його, її п'яне тіло. Він кинув баронесу на сіно. Вона тулилась до нього:

— Зогрійте мене...

Шакля давно не знав жінки, а баронеси й зовсім; коли [ще трапиться така? Він навалився звірем.

IV.

Чи встало, чи не встало сонце ранком; не видно нічого по-за хмарами. А от туманець встав, встали каптьори.

Панцерник уже побіг прям в золоте лісу.

Каптьори сипонули до волости, хто скоріше.. Там соцькі наготували підвод; уже чекають дядьки. А кожному каптьорові хочеться кращу підводу дістати.

До Івана причепився Зайцев:

— Я з тобою, Шакля...

— І охота вам, ото, ноги бити. Я з підводою прямо сюди підкастю.

Зайцев усміхнувся.

— Добре, Шакля.

Ах і гнав-же Іван сьогодні підводчика:

— Ну дядьку, ну!

— Так що-ж ну?... Ви-ж бачите яка дорога?... А шкапинка яка?...

Але дядько нахлистував шкапинку по ребрах.

Ніколи було Іванові й назад подивитись; хто ото там трусить за ним верхи.

А їхав то сам комендант потягу.

А коли в'їхали в ліс, то комендант боком, боком, проміж дерева та кущів, зовсім од Івана близько.

Довго їхали так. Комендант уже думав, що зря за цим дуренем плентається, вже хотів на дорогу виїхати, але побачив таке:

Дядько дрова збирає... Спинився Шакля, гукає дядька, але хіба його догукаться.

— Іч обернувся, ледащо; не йде чортів хахол до салдата... Закурити Шакля прохає... Іч, розговорилися!... Послухати-б, про що... Про юрїнду мабуть... Звісно, мужик з мужиком...

Комендант уже було себе виявав (здря, мовляв, плентаюся), як побачив: дядько й не подививсь на свої назбирані дрова, озирнувся і пішов прямо в ліс.

— А ну, ну!

Комендант по коневі, коли дивиться—дядько по лісові струже, аж курява йде, ще по коневі, а дядько в кущі...

Бачить недобре Грицько, а комендант уже близько, аж трискотять кущі під конем. Заліг Грицько в кущі, стиснув нагана:

— Ну, не видай.

Гухнуло. Рванувся кінь.

Президія ВУРПС'у на чолі з новим головою Т. Радченко (в центрі).

Комендант, як мішок майнув у повітрі й шелеснув у кущі.

— Ще раз, по коневі!...

Гухнуло. Кінь рибонув, став навзлібок й ударив по землі.

— Упіймай мені отих солевозів.

Через п'ять хвилин „солевози“ вже перед Хилковського.

— Розгружайсь!—сказав Хилковський.

— Ваше благородіє...

— Розгружайсь!

— Господин офіцер!..

Савко дав прохачеві в спину приклада, той розтявся, промовив було „ваше“, але в нього в бороді хряснув чобіт Хилковського:

— Я покажу вам як шпигунство розносити! Я вам покажу сіль...

Хилковський вже кинувся було до останніх, але йому подали телефограму. Сповіщалось, що в розтошованні другої роти, через Десну перескочив хтось у мужицькому одязі й одстрілювався з нагана.

Безумовно шпигун. Бо недалеко знайдено забитого коменданта полкового потягу й комендантового коня.

Хилковський не читав далі. Він позеленів, затремтів і вказав на селян:

— Савко, покажи їм грушу!..

Селян потягли.

Стара була груша. Колись вона родила свої маленькі грушки і в-осени обсипала їх, якщо ніхто їх не обтрушував.

Тепер на груші цій часто бовтався хто-небудь, бо Хилковський нікого не любив випускати з рук своїх живим, хто тільки попадався з того боку десни.

Один селянин уже висів і хрипів на гияці, а другого Савко підтягував на віжках і всіхався так звичайно, наче тяг з колодязя воду.

У куцах стогнала баба:

— Голубоньки!.. Ну хоч цілою ротою, тільки не губить! Семеро їх діток у мене... Не губить...

Уже скинув з воза провізію каптьор Шакля. Він поспішав:

„Грицька бачили, коменданта забито...“

Скоріш відціля, к чорту!“

З по-за кущів салдат вивернувся, — оскраженілий, як п'яний:

— Хочеш серги на груші бачити, он там?..

— Що?

Салдат хихикнув:

— Більшовики там бовтаються,—на груші.

Президія ВУРПС'у на чолі з новим головою т. Радченко (в гентрі).

Комендант, як мішок майнув у повітрі й шелеснув у кущі.

— Ще раз, по коневі!...

Гухнуло. Кінь рибонув, став навздибочки й упав на спину.

— А тепер ноги!..

Усе миготіло повз Грицька, по обличчі стьобали гілки.

— Стій, та стій!...— кричав Іван на візницю.

— А я що зроблю,— виправдувався дядько, — вона в мене, як розженеться коли, то одразу не спинеться, самі ноги біжать...

— Стій! Мовчи!

Довго прислухався Іван. Десь хруснула гілка, а далі тихо.

— Мабуть так... Хіба мало стрільців?...

Дядько галдівсь:

— І що, ото слухати? Ще-ж скільки їхати?..

— Ідь!

Шаклю перегнали баронеса й Зайцев. Баронеса крикнула.

— Здравствуйте, Шакля! Харч везете?..

Зайцев усміхаючись помотав на Шаклю кулаком. Баронеса довго озиралася й Шаклі було огидно.

V.

Командир першої роти, полячок Хилковський мріяв Чернигівом; там у нього мати, дружина й власний будинок. Аби дірватися тільки, а то провчить він більшовиків Чернигівських; від нього не сховається й жаден, під землею знайде.

— Чисто буде, як вода в Десні,— хвастився він перед салдатами.

Жовтий, низенький, з великим черепом, з запалими щоками й очима голодного звіря Хилковський нагадував упокійника. Сьогодні він не в дусі. Він сидить у лісовій халупі дивиться в вікно й бачить, як по дорозі двоє дядьків та жінка прямують з сіллю на Десну.

— Савко!

Савко, так собі,— на вигляд звичайне й нікудишне хлоп'я був за конюха, за ад'ютанта, за ката й за улюбленика Хилковського

— Я, господин поручик!

бить! Семеро їх діток у мене... Не губить!...

Уже скинув з воза провизію каптюр Шакля. Він попішав:

„Грицька бачили, коменданта забито...“

Скоріш відділя, к чорту!“

З по-за кушів салдат вивернувся, — оскраженілий, як п'яний:

— Хочеш серги на груші бачити, он там?..

— Що?

Салдат хихикнув:

— Більшовики там бовтаються,— на груші.

Шакля кинувся прибіг і зомлів:

Баба висить; Приська Голоп'ятенкова,— хороша баба, ще й з трясовини колись його малого витягла, чоловік її висить і невже?.. брат Шаклін висить, Панас...

Пам'ятник т. Леніну, збудований у м. Проскуріві.

„От і доспекулювався“.

І захотілось підвести гвинтовку і раз, раз!.. Але гвинтовки не було. Зарябіло в очах.

Підійшли, баронеса й Зайцев.

— Це я їх, господин прапорщик!— хвастається Савко і всміхається.

Зайцев червоніє, відводить очі й легенько тремтить,

Сучасне англійське мистецтво.

А баронеса? У неї на обличчі вираз такий, наче вона віддається комусь.

Перед Івана майнула ніч:

„Зігрійте мене!“..

І прониза Шаклю дриж, наче всі болота, скільки їх не було, разом пройшли наскрізь його.

— Шакля!—і баронеса, якимось ніби-то потяглась до нього.

Іван почув, що душно йому, що треба розірвати коміра... Він дико глянув навколо й кинувся геть... Баронеса за ним:

— Шакля!..

Іванові здавалось, що за ним женеться жаба; в спину йому було холодно.

— Шакля!...

Іван обернувся:

— Блядь паршива, геть!

Баронеса тяглася:

— Ходім зі мною. Шакля!..

Іван штовхнув баронесу в груди.

Вона впала, заголились ноги й знову вираз такий, наче вона віддається комусь.

Шакля кинувся до возу.

VI.

Наступ почався зовсім несподівано саме тоді, як повертався Шакля із роти до штабу.

М'яко котився віз по болотяній дорозі, тихо гомоніли колеса, пахло від дядька кізяками й від коняки потом. Над Чернигівщиною вже висіла чорна ніч і було тихо в лісі. І раптом, гупнуло зразу з декількох гармат, тріснуло ніби над головою й розкололо ліс.

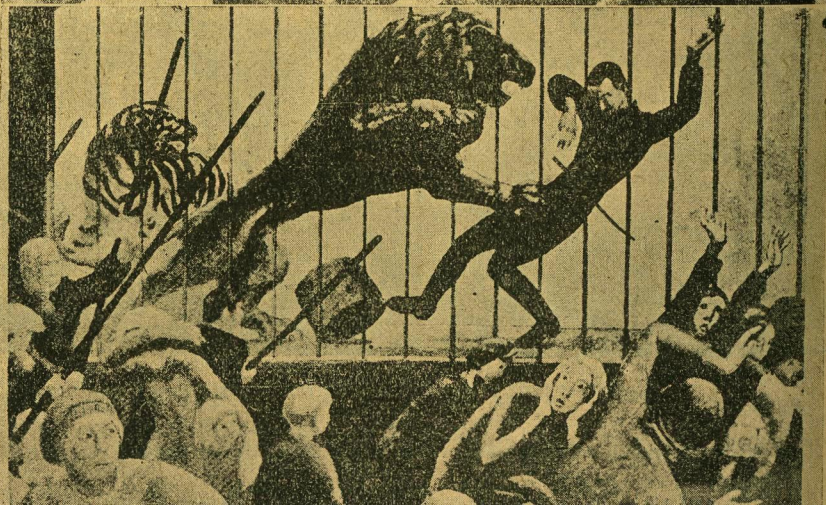
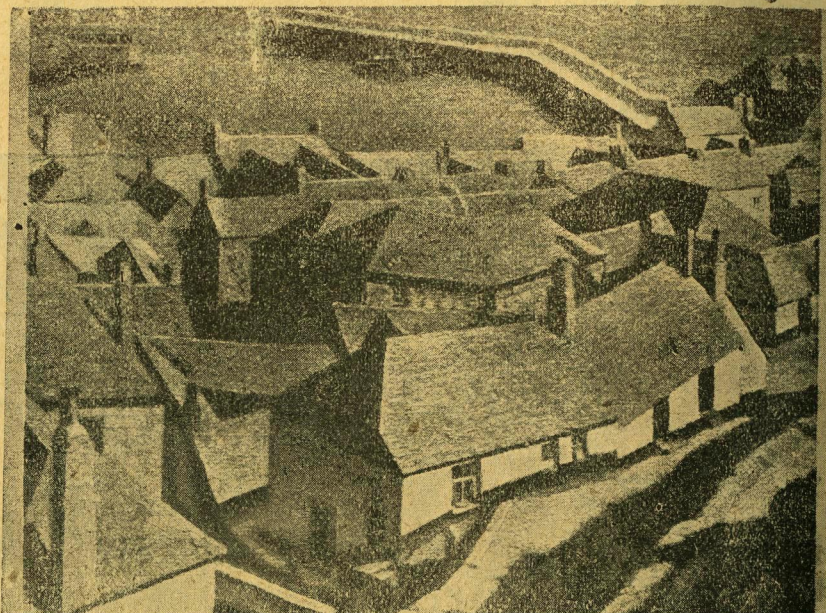
А коли переляканий дядько вискочив з лісу на торф'яники, то на Десні вже гуло широко, аж поки досягало вухо.

„Отце так наступ! — думав Шакля, — чорта з два встоять тепер білі!“..

І він їхав до штабу, а чого,—і сам не знав.

Біля штабу була метушня й тривога; тягли в потяг офіцерські речі, а хтось кричав у п'ятмі:

— Усіх озброїти, і писарів і каптьорів... Видати набоїв всім!..

від дядька кізяками й від коняки потом. Над Чернигівщиною вже висіла чорна ніч і було тихо в лісі. І раптом, гупнуло зразу з декількох гармат, тріснуло ніби над головою й розкололо ліс.

А коли переляканий дядько вискочив з лісу на торфяники, то на Десні вже гуло широко, аж поки досягало вухо.

„Отце так наступ! — думав Шакля, — чорта з два встоять тепер білі!“..

І він їхав до штабу, а чого, — і сам не знав.

Біля штабу була метушня й тривога; тягли в потяг офіцерські речі, а хтось кричав у пільмі:

— Усіх озброїти, і писарів і каптьорів... Видати набоїв всім!..

Незрозуміло було Іванові: чому це так озброюються й куди так спішать.

У пільмі, біля вагонних колес; дві салдаських постаті:

— Куди це ми? — питається пошепки один.

— В похід, братишка! На Бахмач дьору даюм. На Ічні більшовики прорвали й пішли в обхід.

— Ну?

— А що-ж ну?.. — розсердився другий, — що ну?! Додому тікати треба, от що!

Шакля наливав радистю, — він п'янів.

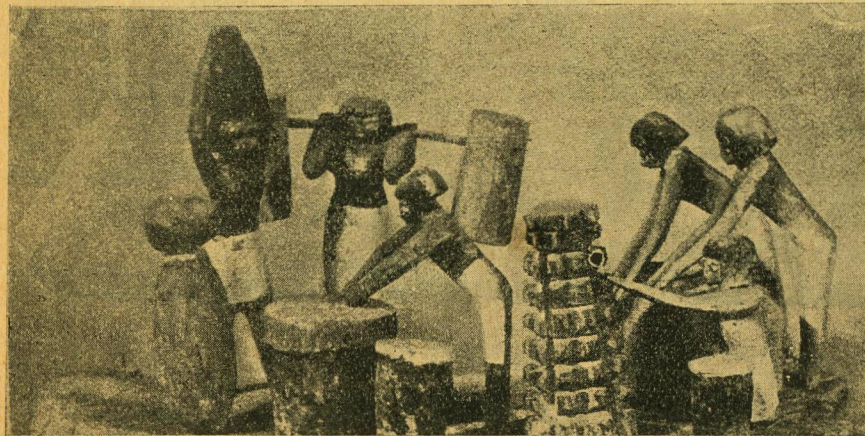
Панцерник швидко набирив снарядів. Іван дивився:

„Спішить, братця, спішить!.. Тільки, здається, ваше не виспішиться!“

— Матвій, чорт, ключа куди задівав?!.. — кричав хтось на панцерникові.

— Якого там тобі ключа?

— А того, для рейок!..

Єгипетська цивілізація 39 століть тому. Група пекарів та броварів готують пиво та хліб принцеві у лісі. В наслідок археологічних розкопок у Єгипті, Музей Красивих Штук у м. Бостоні (Америка) відкрив доступ глядачам до найдених річей. Крім труни, мумії принца, найдені ще рельєфні виображення з повсякденного життя принца.

Зверху — картина художника Д. Пронтер — „Рано вранці“; унизу — картина художника Е. Пронтер — „Смерть укротителя“.

Шаклю пронизало:

Так от-же дурак! Ну як цього було не зміркувати?.. Тут-же, в штабному потязі, в ремонтній майстерні, він бачив, аж декілька таких ключів. Там-же це й коваль знайомий є...

Іванові закалаталось серце, стало раптом душно, — він кинувся геть.

Полковник говорив у телефон:

— Нуда, ми приготувалися. Так неже-ж відступати?.. Ах, чорт!.. Що? У мене добре... Панцерник пішов на підмогу... Що, наказ відступати?! Так, так... Слухаю, слухаю... Ну що-ж; доведеться... Ах чорт!

Полковник кинув трубку й подививсь на ад'ютанта. Ад'ютант добре знав, що то визначає, коли в полковника вії дрижать, ад'ютант, стоїть в струнку.

— От що, — каже полковник, — розстріляйте всіх арештованих всіх до одного.

— Слухаю-с!

— Почекайте!.. От, розпорядіться ще там, щоб усе було напоготові.

— Слухаю!

Шаклі не було чим дихати; повітря не вистачало.

Він довго біг лісом, і прямував по колії. Руки й обличчя горіли, бо в лісі били й кололи гострі гилки.

„Тут, — вирішив він, — Насип високий, тут!“..

Але не було сили.

Він упав на спину, тяг в себе повітря й прислухався. Тихо і на Дочі, і на колії, тільки гремить на Десні.

Але не можна гаятись; раз, два й усе пропало.

Шакля працював:

„Отут як зіскоче, то й амба. І панцерникові амба, капут всьому“

Він скинув шенелю, сорочку розстібнув, і душно, летється піт нема чим дихати.

„Ось тільки трошки... Гайка паршива одна упирається“.

А на колії десь далеко гуде, тихо дрижить насип.

КРУГОМ СВІТУ НА ЧОВНІ

Відомий весляр Д. Сміт (канадець) після Лондону й Парижу пливе рікою Тиброн до Риму.

«Невже потяг? Так, потяг, бо гуде вже ближче... Треба встигнути бо тільки-ж гайка одна»!..

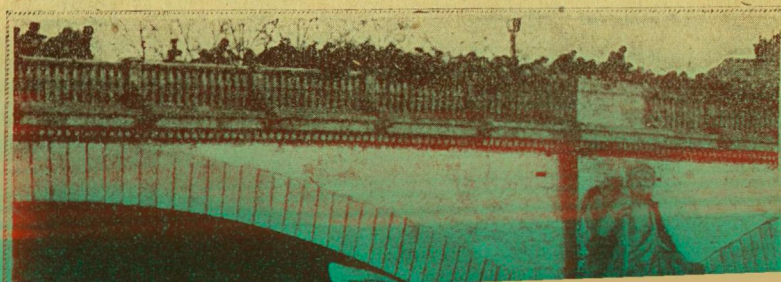
У голові мутніє, хрустять м'язи.

„Піддалась!.. Скоріш, скоріш“...!

На паротязі—два кулемети, офіцери, салдати й сам полковник. О він добре знає, що таке горожанська війна, він тільки дивиться в темну далечинь і раптом ухоплює машиніста за плече:

— Сій! Кулемет!!

Хитнуло. Загарчали вагони, зашкотів кулемет. Полковник стріляв з

Відомий весляр Д. Сміт (канадець) після Лондону й Парижу пливе рікою Тиброн до Риму.

«Невже потяг? Так, потяг, бо гуде вже ближче... Треба встигнути бо тільки-ж гайка одна!»..

У голові мутніє, хрустять м'язи.

„Піддалась!.. Скоріш, скоріш“..!

На паротязі—два кулемети, офіцери, салдати й сам полковник. О він добре знає, що таке горожанська війна, він тільки дивиться в темну далечинь і раптом ухоплює машиніста за плече:

— Сій! Кулемет!!

Хитнуло. Загарчали вагони, закокотів кулемет... Полковник стріляв з нагана. На колії хтось метельнувся і впав.

На потязі паніка; вистрибують з вагонів, хтось тягне кулемета, десь скиглить баронеса.

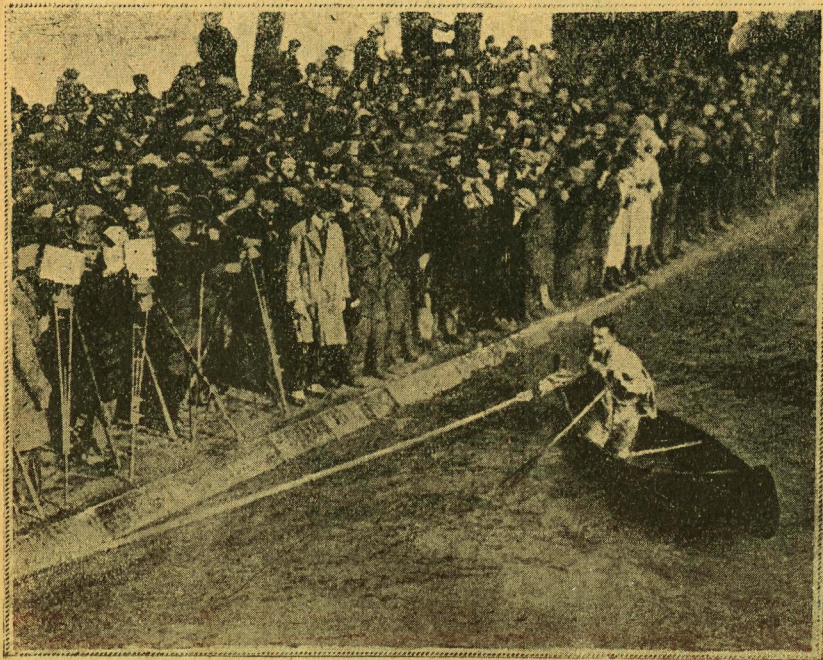
— Захуйте мене! Я не хочу вмирати... Я смерті боюсь!..

І раптом радість:

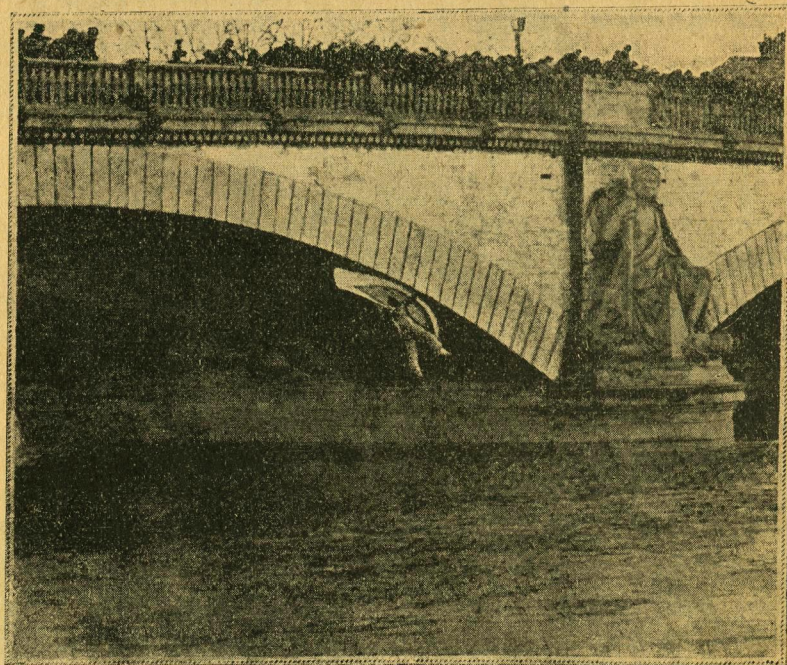
— Юрінда!.. Це наволоч одна там хотіла рейки розвинути. Ну й вбито його!..

Полковник схилився над убитим і чиркнув сірник... Чиркнув другий, третій і випростався.

— Марш на потяг усі!—крикнув він на салдатів.

Під великі овації Д. Сміт причалює до берегів Сени.⁷

Д. Сміт стрибає з мосту в Сену (Париж).

— Що таке?—спитався ад'ютант.

— Ах, себе розстріляв би! Це ж Шакля, каптьор отой.

— Шакля?!!

О офіцери згрудились біля полковника.

Полковник обвів їх очима й нервово закричав:

— А ну запевніть мене, що в нас не півпотяга більшовиків. А ну запевніть!..

Офіцери мовчали.

— Готово! Можна їхати.—Гукнув хтось з лінії.

Полковник втяг голову в плечі, наче йому було холодно й сказав сухо й строго:

— Зкиньте з насипу наволоч цю... І на потяг панове офіцери!..

VII

І була ще ніч, мертва ніч,—над Дочю. Мудро, тисячами років пахли торори. Десь гуло, там, над Бахмачем, гнівно гуло, як кара.

На Десні тихо, на Дочі тихо; вже нема штабних вагонів тільки мусор лишився від них.

А під насипом лежить Іван; над ним печально гудуть дуби...

Сплять болота тисячороково, а над болотами вітер...

Харків. Січень—25 року.

М. Майський.